

УДК 338.439:339.727
© 2011

Д. Ф. Крисанов,
доктор економічних наук

*Інститут економіки та
прогнозування НАН України*

О. М. Варченко,
доктор економічних наук

*Білоцерківський національний
аграрний університет*

ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ В АГРОПРОДОВОЛЬЧОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

Висвітлюються досвід залучення іноземних інвестицій в АПК України, роль держави у формуванні сприятливого інвестиційного клімату, механізму залучення зарубіжного капіталу у вітчизняні підприємства та наслідки, пов'язані зі входженням іноземних інвестицій у тютюнництво та олійно-жирову промисловість.

Державна політика щодо залучення іноземних інвестицій в умовах економічних реформ спрямована на формування сприятливого інвестиційного клімату, удосконалення національного законодавства та його гармонізацію з міжнародним, створення необхідних передумов для активного пошуку та залучення зарубіжних інвестицій на модернізацію власного виробництва, підвищення рівня його конкурентоспроможності на світовому ринку.

Теоретичні засади міжнародних економічних відносин, практичні та методичні аспекти іноземного інвестування висвітлено в наукових публікаціях відомих учених (В. Будкін, О. Гаврилюк, В. Губенко, Б. Дмитрук, С. Кваша, А. Кандиба, Т. Мацибора, Ю. Нестерчук, А. Філіпенко та ін.). Ними досліджено питання зовнішньоекономічної діяльності, проведено аналіз механізмів залучення іноземних інвестицій, вивчено форми міжнародної торгівлі та інвестування у виробничу сферу, напрями діяльності спільних підприємств з іноземним капіталом, формування сприятливого інвестиційного клімату в нашій країні тощо. Водночас ряд проблем щодо входження іноземних інвесторів у вітчизняний АПК, поліпшення інвестиційного клімату в аграрній сфері та активізації притоку іноземного капіталу потребують додаткових досліджень. Обрана мета спрямована на розв'язання першочергових завдань: узагальнити способи, методи, форми, засоби та інструменти, використання яких дає змогу іноземним інвесторам входити в аграрний сектор економіки; систематизувати позитивні та негативні наслідки, якими супроводжується діяльність підприємств з іноземним капіталом для галузей агропродовольчого комплексу; виявити переваги і недоліки для трудових колективів і населених пунктів, де розміщені та функціонують підприємства з іноземним капіталом; дати оцінку чинної нормативно-правової бази та визначити її роль у забезпеченні притоку іноземних інвестицій; за результатами аналізу інвестиційного клімату в національному агропродовольчому комплексі розробити заходи, спрямовані на підвищення його привабливості; обґрунтувати напрями діяльності органів держав-

ної і місцевої влади та вітчизняних підприємств для сприяння залученню іноземного капіталу у вітчизняний агропродовольчий комплекс.

За часів незалежності України (з 1992 р.) у розвитку аграрної економіки із залученням іноземного капіталу можна виділити 2 основні періоди: перший — до моменту закінчення економічної кризи та започаткування поступового виходу з неї (1999 р.); другий — практично всі 2000-і роки, які характеризувалися підйомом виробництва й нарощуванням масштабів вітчизняних та іноземних інвестицій в національний АПК. Помітний спад зафіксовано лише з кінця 2008 р., але в статистиці це відображено у звітності за 2009 р.

З 1992 р. в агропромисловий комплекс України залучено 2563 млн дол. США прямих іноземних інвестицій (6,4% їх загального обсягу в економіку). Із них вкладено 1788,7 млн дол. США у підприємства харчової та переробної промисловості та 774,3 млн дол. США — у сільськогосподарські підприємства.

За I квартал 2010 р. в агропромисловому секторі відбувся відтік 39,1 млн дол. США (5,4 млн дол. США в галузі сільського господарства та 33,7 — у харчову промисловість).

Основні інвестори в агропромисловий комплекс України — в сільське господарство: Кіпр (251,2 млн дол. США), Велика Британія (133,5), Данія (57,6), Німеччина (55,4), Польща (29,3), Австрія (28,9 млн дол. США); харчову промисловість: Нідерланди (591,1 млн дол. США), Швеція (213,6), Кіпр (235,2), Велика Британія (131,9), США (65,3), Швейцарія (88,5 млн дол. США).

Практично 90-і роки минулого століття були етапом набуття вітчизняними виробниками і державою власного досвіду в сфері залучення іноземного капіталу, формування та удосконалення законодавчо-нормативної бази, запозичення, апробації та відбору найбільш прийнятних форм і моделей участі зарубіжних інвесторів у приватизації та/або пошуку взаємних інтересів з новими власниками підприємств — трудовими колективами чи акціонерними товариствами. Було допущено багато помилок та укладено нерівноправні договори з обмеженими правами вітчизняних

власників підприємств. Пізніше це негативно відбилося на економічних відносинах між вітчизняними та іноземними власниками підприємств щодо розподілу отриманих прибутків, напрямів їх використання (вплата дивідендів, розвиток і модернізація виробництва, створення власної торгової мережі, експорт за кордон тощо); подальшої трансформації структури акціонерів шляхом поступового скорочення частки вітчизняних співвласників або ж повного їх вилучення, здійснення впливу на перспективи розвитку вітчизняної галузі і формування її правового поля, вдосконалення законодавчої бази для здійснення іноземного інвестування тощо.

Допущені помилки, втрачені вигоди чи знехтування інтересами вітчизняних колективних власників, а іноді й держави, стали результатом впливу суб'єктивних та об'єктивних факторів, зокрема: порушення іноземними інвесторами правил добросесної поведінки при розробленні вітчизняної нормативної бази щодо здійснення інвестицій із-за кордону, відсутність власного досвіду та незнання специфіки міжнародних відносин у цьому секторі; недосконалість правового поля в сфері іноземного інвестування змушувала зарубіжних інвесторів формувати власне «лоббі» у парламенті і серед державних чиновників вищого рангу для забезпечення правочинності підписаних з вітчизняними власниками угод з купівлі-продажу акцій або відчуження майна і це об'єктивно спонукало їх до надання різних прерференцій особам, від яких залежало позитивне вирішення наведених питань (безоплатна або передача за символічну плату частини акцій відкритих акціонерних товариств, створених на базі приватизованих підприємств, оплата зарубіжних турне, пряма передача валюти за сприяння тощо). Висновок про корупційний характер таких дій зарубіжних інвесторів не викликає заперечень, але без них у 1-й половині 90-х років розв'язати ці проблеми було практично неможливо, оскільки за часткою належних акцій чи отриманого лаю помітне або домінуюче положення в колективі займали вищі менеджери підприємства, то, зазвичай, вони вели переговори з іноземними інвесторами, які зацікавлені у придбанні промислового заводу чи агрокомбінату. За таких умов інколи передача іноземної валюти безпосередньо представникам підприємства, що були задіяні в договірному процесі, забезпечувала їх зарубіжним учасникам серйозні поступки щодо оцінювання реальної вартості діючих потужностей та закріплення нерівноправних відносин із вітчизняними співвласниками щодо розподілу та напрямів спрямування прибутків. Про неприпустимий правовий нігілізм вітчизняних договірників свідчить закріплення в угоді про купівлю-продаж акцій або паїв пункту про те, що всі спірні положення або недомовленості, які можуть виявлятися із підписаної угоди в майбутньому і вирішуватимуться лише в Стокгольмському арбітражному суді; не завжди права та вимоги приймаючої сторони зазначалися як

невід'ємні умови підписаної угоди. Більш того, після вступу іноземних співвласників у свої права іноді виявлялися неприйнятні для української сторони випадки, що завдавало прямих збитків, зокрема:

- при модернізації діючих виробництв устанавлювали на підприємствах зарубіжне обладнання, яке вже відпрацювало свій термін експлуатації на материнських компаніях або вироблене за другої хвилі модернізації;

- в Україну завозили технологічне обладнання і впроваджували технології, які за своїми екологічними характеристиками вже не використовували за кордоном. Унаслідок цього в місцях його експлуатації погіршувалася екологічна ситуація, працівники таких виробництв частіше хворіли, отримували інвалідність і достроково виходили на пенсію;

- не завжди дотримувалися вимоги збереження виробництва та зайнятої робочої сили;

- інколи основним завданням зарубіжного інвестора було фізичне знищення підприємства як конкурента (приклад — ліквідація Львівської тютюнової фабрики у 1998 р.) [1];

- використання прибутків не на модернізацію виробництва, а на викуп акцій, які перебували у власності вітчизняних акціонерів, з метою монопольного заволодіння й управління підприємством тощо.

Отже, купівля акцій (паїв, часток) підприємств харчової промисловості, виставлених на продаж, а також їх придбання в акціонерів на початковому етапі входження іноземних інвесторів у вітчизняне економічне середовище, в подальшому супроводжувалося використанням й інших способів їх закріплення на вітчизняних підприємствах на основі збільшення частки в статутному фонді шляхом: проведення емісії акцій для збільшення вартості статутного фонду та їх викупу; надання підприємству інвестицій у формі валюти для закупівлі дефіцитних факторів виробництва (сировина, енергоси́лі, спеціалізований транспорт), технологічного обладнання із переробки аграрної сировини та її упаковки, впровадження технологічних інновацій, методичної допомоги, навчання кадрів тощо.

Внаслідок закріплення іноземного інвестора на вітчизняному підприємстві виникає низка переваг для акціонерів, зокрема: підприємницький ризик поширюється лише на ту частку капіталу, яким володіє кожен власник; входження іноземного інвестора на підприємство іноді стає основним мотивом його проникнення в Україну; вивчення на практиці всіх переваг, проблем і перешкод, які виникатимуть у процесі його адаптації до українських реалій, і це може бути використано як вага підстава для прийняття ключового рішення — розширювати свою присутність чи поступово згортати діяльність; іноземний інвестор поряд із використанням налагоджених вітчизняним підприємством економічних, фінансових, торгових та ін. зв'язків, набутої репутації, завойованої на

ринку ніші тощо для підвищення ефективності виробництва та конкурентоспроможності вироблюваної продукції запроваджує сучасні методи господарювання, проводить навчання персоналу з його стажуванням за кордоном на материнських підприємствах, і це дає змогу привнести у вітчизняне виробництво передовий досвід та запровадити технологічні інновації, включаючи й сучасні системи управління якістю, безпечністю, екологічного управління, скористатись його зв'язками та репутацією за кордоном для просування на європейський і світовий ринок випущених продовольчих товарів; якщо іноземний інвестор прийшов на вітчизняне підприємство надовго, то він використовуватиме всі можливі способи і доступні інструменти для його виведення на новий інноваційно-технологічний рівень, приймати на себе важливі соціальні зобов'язання (збереження колективу, підтримка пенсіонерів, гарантування достатньо високого рівня заробітної плати, навчання персоналу тощо) і намагається їх виконувати.

Досвід входження іноземних інвесторів у харчову, а особливо тютюнову промисловість, показав, що відсутність у вітчизняних виробників практики вартісного оцінювання масштабів поширення серед споживачів продукції різних торгових марок через вивчення уподобання до тих чи інших тютюнових виробів і виявлення можливостей продовження збільшення обсягів реалізації товарів, дало змогу закордонним інвесторам, або точніше транснаціональним тютюновим корпораціям (ТТК), практично без будь-яких додаткових витрат вийти на вітчизняний тютюновий ринок. Йдеться про те, що шляхом випуску тютюнових виробів під марками доволі відомих вітчизняних брендів («Прима», «Прилуки», «Оптіма», «Гетьман», «Прима ЛТД», «Ватра» та ін.) закордонні інвестори на «їх плечах» увійшли на вітчизняний тютюновий ринок, стали основними гравцями і шляхом використання цінового чинника (ціна на тютюнові вироби підприємств з іноземними інвестиціями була нижчою порівняно з аналогічними виробами вітчизняних підприємств з національним капіталом) за 10—12 років змогли істотно потіснити вітчизняних виробників. Їхня частка скоротилась з 20 до 1%. Це спровокувало катастрофічні наслідки для вітчизняного сектору тютюнопродуктового підкомплексу — площі вирощування тютюносировини і валові збори скоротились майже вдвічі — до 230 га і 160 т (2007 р.) відповідно [2]. Це супроводжувалося збитками та зупинкою роботи ферментаційно-тютюнових підприємств і тютюнових фабрик із національним капіталом, втратою багатьох тисяч постійних і сезонних робочих місць [3]. Є підстави зробити висновок: без вагомій підтримки держави, інвестиційних внесків і запровадження ефективного економічного механізму відродити із майже катастрофічного стану вітчизняну тютюнову галузь неможливо. Це висока плата за входження іноземних інвесторів у вітчизняну галузь за відсут-

ності виваженої підтримки держави щодо перспектив розвитку власного тютюництва та впровадження ефективних механізмів її реалізації.

У 90-і роки минулого століття об'єктами прискіпливої уваги зарубіжних інвесторів були й підприємства ще кількох галузей — олійно-жирової, плодоовочевоконсервної, молочної, кондитерської, з виробництва алкогольних і безалкогольних напоїв тощо. Але залежно від специфіки сировини і кінцевої продукції цих галузей форми входження та закріплення іноземних інвесторів у харчовій промисловості дещо відрізнялися. Зокрема, щодо олійно-жирової промисловості, то входження в неї відбувалося переважно шляхом викупу акцій і часток колективних власників іноземними інвесторами, як однієї із важливих умов їх участі в модернізації діючих виробництв. В окремих випадках уже в 2000-і роки вводились нові олієпереробні потужності, зокрема в м. Донецьку і Кіровоградській області. Нині практично понад 2 десятки великих підприємств олійно-жирової промисловості перебувають у повній власності або під тісним контролем іноземних інвесторів (до 80% переробних потужностей). Це спричинило виникнення різних і навіть суперечливих наслідків для країни і вітчизняних переробників, а особливо — агровиробників, що вирощують олійні культури.

Вирощування олієсировини, її перероблення та випуск нерафінованої (сирої), рафінованої олії та супутніх товарів є традиційними видами діяльності в агропродовольчому комплексі. До позитивних результатів розвитку галузі слід віднести такі: у зв'язку зі збільшенням обсягів перероблення олієсировини в основному збереглися робочі місця в олійно-жировій промисловості, а в окремих випадках навіть створено нові; запровадження сучасних технологій видобування олії забезпечило підвищення коефіцієнта її виходу до 43—44% (у вітчизняних технологіях — 36—37%); податки та інші відрахування з виробників і заробітної плати персоналу майже повністю і без затримки надходять до бюджету, пенсійного та інших фондів; значні обсяги сирової олії експортуються за кордон і це позитивно впливає на сальдо міжнародної торгівлі тощо.

Водночас виникли різні фактори, які негативно впливають на розвиток аграрного сектору економіки, зокрема: площі орних земель, що відводяться під вирощування олієсировини, у 2—3 рази перевищують науково обґрунтовані пропорції (35—40% і навіть більше, а по сівозінах — до 14% площі земель, придатних для посіву соняшнику, сої та інших олійних культур). У 1979—1981 рр. в Україні в середньому під посіви соняшнику відводили 1,64 млн га, 1998 р. — 2,43, 2003 р. — 4, у 2010 р. — 4,2 млн га, тобто збільшилися в 2,5 рази. Це порушує основну вимогу агротехніки — засівати олійними культурами одне й те саме поле через 7—8 років, а не через 2—3, як це відбувається на практиці. Наслідком цього є безповоротна втрата гумусу, руйнація структури та деградація ґрунтів, які через кілька

років потрібно на тривалий період часу виводити зі складу сільгоспугідь або перепрофілювати функціональне призначення; вироблену олію експортують за кордон як сировину для подальшої переробки і випуску якісної та безпечної продукції відповідно до вимог європейських і світових стандартів. Отже, значні потенційні прибутки та зайнятість робочої сили експортуються за кордон; унаслідок нерегульованого виробництва олієсировини (у 2010 р. понад 7 млн т) агропромисловість не одержує належних доходів і прибутків. Переробники шляхом створення фіктивних посередницьких структур та активного пресингу на агропромисловців домоглися помітного заниження закупівельних цін на олієсировину в сезон її збирання, а в результаті фіктивного продажу її за завищеними цінами материнським компаніям — виводити значну частку прибутків з-під оподаткування. Вихід із ситуації — запровадження регульованих реалізаційних цін за об'єк-

тивного врахування прямих і супутніх витрат в аграрному та переробному виробництві та торговій мережі. Це дасть змогу реально оцінити внесок кожної ланки у вирощування і випуск кінцевої продукції, забезпечити майже однакову прибутковість на вкладений капітал, передбачити надходження коштів для забезпечення розширеного відтворення виробництва з урахуванням матеріальних і земельних ресурсів.

У такій ситуації агропромисловці змушені концентрувати увагу на вирощуванні високоприбуткових культур для збереження трудових колективів. Однак у масштабах країни така практика не повинна мати перспективи, адже використання земельних угідь у сільському господарстві треба проводити відповідно до чітких вимог сучасної агротехніки, формування обчислення собівартості вирощування сільськогосподарської продукції з урахуванням вартості землі, основних засобів виробництва та їх відтворення.

Висновки

Досвід входження зарубіжних інвесторів в аграрний сектор економіки України свідчить про те, що поряд з позитивними результатами функціонування підприємств з іноземними інвестиціями, мали місце й негативні, що проявлялися через нехтування інтересами власників вітчизняних підприємств, упровадження технологій і обладнання другої хвилі модернізації та екологічно небезпечних, використання прибутків не на модернізацію виробництва, а на викуп акцій у вітчизняних акціонерів тощо.

Присутність і глибоке входження іноземних інвесторів в окремі переробні види економічної діяльності здійснили суперечливий вплив на розвиток вітчизняних рослинницьких

галузей: тютюнництво практично припинило своє існування, вирощування олійних культур в обсягах, що вдвічі перевищують потреби країни, наносить непоправну шкоду земельним угіддям, які для цього відводяться.

Розширенню притоку іноземних інвестицій в АПК сприятиме поліпшення інвестиційного клімату в країні через удосконалення нормативно-правової бази у цій сфері, підготовки реципієнтом необхідних матеріалів із характеристикою визначених функціональних зон, куди передбачено спрямовувати іноземні інвестиції, проведення цілеспрямованої рекламної компанії в Україні і за кордоном з метою надання потенційним інвесторам повної інформації про наявні об'єкти інвестування тощо.

Бібліографія

1. *Економіка контролю над табаком в Україні з точки зрення общественного здоровья. Отчет об исследовании.* — К., 2002. — 145 с.
2. *Михайлов Є.А.* Економічний механізм функціонування ринку тютюну в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2009. — 19 с.
3. *Контроль над тютюном в Україні.* Національний звіт. — К., 2009. — 127 с.
4. *Крисанов Д.Ф., Варченко О.М., Рогоза М.Є.* Формування собівартості продукції і прибутків то-

варовиробників у харчовому ланцюзі//Економіка і прогнозування. — 2009. — № 2. — С. 52—70.

5. *Іноземні інвестиції в Україні.* — К.: УкрІНТЕІ, 2004. — 248 с.

6. *Економічні та організаційно-правові аспекти іноземних інвестицій.* Монографія/В.Г. Федоренко, Т.О. Проценко, В.В. Солдатенко, Д.В. Степанов та ін. — Ірпінь: Нац. акад. ДПС України, 2004. — 398 с.

7. *Мацибора Т.В.* Іноземні інвестиції в АПК України: Монографія. — К.: ННЦ ІАЕ, 2008. — 186 с.